yınları, s.127-131; Haluk Köroğlu, *Depegöz ve Polifem,,* Millî Folklor, C. 5, S. 37, Bahar 1998, 39-46

3 Bu destanın Türkiye Türkçesine aktarılmış metinlerinden biri için bkz. Bekir Şişman, *Cengiznâme,* Samsun 2009; Etüt Yayınları.

4 Karaçay-Malkar destanları için bkz; Nartla Malkar-Karaçay Nart Epos, Haz. Wladişeyskaya, T.F., A.A. Gopelov, Y. B. Dalgat, N.B. Kidayş-Pokrovskava, A.S. Mirbadaleva, E.R. Tenişev, N.İ.Tolstoy.Moskova 1994; Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara 2004, Türk Dil Kurumu Yayını.

5 Kırgız ve Türkiye Türkçesi metin için bkz.; *Kırgız Destanları 7 Boston*. Haz. Abdıldacan Akmataliyev-Aynura Kadırmambetova, Akt. Naciye Yıldız, Ankara, 2009.

6 Celmoguz/Yalmavuz/Yelmoguz/Yelmünüz/Şalmoviz/Calmoviz/Yalmavız/Calmoviz/Yelmavız// Yel mogus olarak adlandırılan ve Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinin halk edebiyatlarında yaygın olarak yer alan bu dev tipi konusunda detaylı bilgi için bkz. Alimcan İnayet, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir 2007, Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları.

7 Kahramanın canının başka bir varlıkta olması ile ilgili olarak bkz. Mustafa Sever, *Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması),* Millî Folklor, S.62, 2003, s.161-165; Salahaddin Bekki, *Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi,* Millî Folklor, S.62, 2004, s. 53-66; Ali Duymaz "*Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı*" Bilig, 45, Bahar 2008, s. 1-22.

8 Jan de Vries'in "Doğa Mitolojileri Hakkında Teoriler" başlıklı makalesi için bkz. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşmlar 2*, Yayıma Haz. M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, s. 291-355, Ankara 2005.

9 Bu destanın Türkmen, Uygur ve Kazak eş-metinleri için bkz.: Naciye Yıldız, *Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç-Eş-MetniÜzerinde Bir Değerlendirme,* Anakara 2001, Atatürk Kültür Merkezi yayını.

10 Kaknus, Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr'ında (Çev.Mustafa Çiçekler 2006) özetle, "üzerinde delikleri bulunan bir gagaya sahip acayip bir kuştur, nefes aldıkça güzel nağmeler çıkarır, yurdu Hindistan'dır, öleceğini anlayınca etrafına çalı çırpı toplayıp yanık yanık öter ve son kanat çırpışında çıkan alevden çalı-çırpı tutuşunca kendisi de yanar, fakat küllerinden yeniden doğar" şeklinde anlattığı mitolojik kuştur.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, Abdıldacan -Aynura Kadırmambetova (Haz.), Naciye Yıldız (Akt.). *Kırgız Destanları 7 Boston*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Abdullayev, Kemal. *Gizli Dede Korkut.* Akt. Kerime Üstünova. Bursa: Ekin Yayınları, ty.

Açа, Mehmet. *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği.* Konya: Kömen Yayınları, 2002.

Akalın, Şükrü Halûk. *Saltuknâme I.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1987.

-------- *Saltuknâme III.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1990.

Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2005. Dilek, İbrahim. *Altay Destanları 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007a.

---------. *Altay Destanları 3.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007b.

Ergun, Metin ve Gaynislam İbrahimov. *Başkurt Halk Destanı Ural Batır.* Ankara, Türksoy Yayınları, 1996.

--------- *Başkurt Halk Destanları.* Ankara, Türksoy Yayınları, 2000.

Günay, Umay. "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* C.1, 1983, s.21-46.

İnayet, Alimcan. *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*. İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları, 2007.

Öztürk, Özhan. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü.* Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.

Rafloff, Wilhelm. *Die Spachen der nördlichen türkischen Stämme, Proben der Volkslitteratur V. Theil.* S. Peterburg*:* 1885.

Şişman, Bekir. *Cengiznâme.* Samsun: Etüt Yayınları, 2009.

Tavkul, Ufuk. *Karaçay-Malkar Destanları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

Wilkinson, Kathryn. *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller&İşaretler.* Çev. Seda Toksoy. İstanbul: Alfa Yayınları, 2010.

Wladişeyskaya, T.F., A.A. Gopelov, Y. B. Dalgat, N.B. Kidayş-Pokrovskava, A.S. Mirbadaleva, E.R. Tenişev, N.İ.Tolstoy. *Nartla*. Moskova: Bostoçnaya Literatura, 1994.

Yıldız, Naciye. *Hemra ve Hurlika Hikâyesinin Üç Eş-Metni Üzerinde Bir Değerlendirme.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2001.

Yoldaşoğlu, Fazıl (Anlatan). *Melike Ayyar* (Haz. Dilek Yücel). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Yüce, Kemal. *Saltuk-nâme.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1987.

KARAGÖZ OYUNLARINDA AİLE İÇİ KONUŞMALARDA SIRALAMA SÖZ SANATININ İRONİK BOYUTU*

L'aspect ironique de l'énumération dans les dialogues familiaux des pièces de Karagöz

Doç. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE**
Prof. Dr. Ayten ER***

ÖZ

Karagöz[****] sahnesinin İstanbul'un tipik mahallelerinin mizahi ve ironik tablosunu resmettiği düşüncesini temel alan çalışmamız, ironinin ayrıcalıklı söz sanatlarından biri olan sıralamanın incelenmesidir. Özellikle Karagöz ve karısı arasındaki aile içi karşılıklı konuşmalarda sıklıkla karşılaşılan sıralama söz sanatı, Bergson (1989) ve Hamon'un (1996) mizah ve ironi kuramları ışığı altında çözümlenmeye çalışılmıştır.

Çeşme, *Hekimlik* ve *Tahmis* adlı oyunlarda, gerek Karagöz gerekse karısının söyleminde karşımıza çıkan sıralama söz sanatı, özellikle yan anlam boyutunda büyük bir anlam evreninin kapılarını aralar. Düz ve yan anlam boyutu arasındaki karşıtlığın yarattığı uyumsuzluk ironinin köşe taşıdır; okur ve seyircide farkındalık yaratılarak, amaçlanan hedef konusunda bilinçlenmesi sağlanır. Karagöz üzerinde yoğunlaşan ironi, bireyden topluma genişleyen bir yelpazede, hedefine ulaşır.

Gerçekten de, oyunun kahramanları sıralama söz sanatını kullanarak "olana değil olması gerekene" vurgu yapar, kapalı ironi boyutunda ailenin ekonomik durumuna göndermede bulunurlar. Böylece, Karagöz oyunlarında sıralama söz sanatı, "olana değil", "olması gerekene" vurgu yaparak, toplumsal düzeyde, eleştirel ve kınayıcı bir boyut kazanır.

Anahtar Kelimeler
Karagöz, ironi, sıralama, Bergson.

RÉSUMÉ

En nous basant sur l'idée que la scène de *Karagöz* est la peinture humoristique et ironique des quartiers populaires d'Istanbul, notre étude se porte sur l'analyse de l'énumération qui est une des figures de style privilégiée de l'ironie. L'énumération dans les dialogues familiaux et particulièrement entre Karagöz et sa femme a été analysée sous la lumière des théories de Bergson (1989) et Hamon (1996).

L'énumération dans les discours de Karagöz ainsi que dans celui de sa femme, dans les pièces *Çeşme, Hekimlik et Tahmis*, entrouvre les portes de l'univers de la connotation. La divergence entre les sens dénotatifs et connotatifs est la pierre angulaire du procédé de l'ironie. Par le biais du procédé en question, le narrateur crée une prise de conscience chez les lecteurs/les spectateurs. L'ironie qui s'y focalise atteint son but en s'élargissant de l'individu à la société.

Effectivement, en utilisant l'énumération comme figure de style, les protagonistes soulignent sous un aspect ironique leur situation économique défavorable. Dans les énumérations, on attaque, agresse, dénonce et attire l'attention du lecteur sur une cible visée. Ce qui est essentiel, c'est de faire référence non à « ce qui est » mais à « ce qui devrait être ».

Mots clés
Karagöz, ironie, énumération, Bergson

Giriş

Kökeni Platon'a ve Aristoteles'e kadar uzanan ve yazınsal etkinliğin düşünce sanatlarından biri olarak kabul edilen ironi, kesin biçimi olmayan bir kavramdır; dört arketip anlatıdan-komik, romantik, trajik, ironik- biri olarak yıllardır tanımlanmaya, çözümlenmeye ve sınıflandırılmaya çalışılmıştır; günümüzde de farklı bağlamlarda kullanılır.

İroni kavramı tariz, alay, dokundurma, kinaye, iğneleme gibi adlar altında karşımıza çıksa da, içeriğindeki ince ayrıntılar, ülkeden ülkeye, kültürden kültüre ve kişiden kişiye değişiklik gösterir. Aynı yapıt hakkında iki eleştirmenden

---

* Söz konusu makaleye her iki yazar da kuram ve uygulama açısından eşit oranda katkıda bulunmuştur.

** Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi, sunaa@gazi.edu.tr
*** Gazi Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Böl. Öğretim Üyesi, aytener@gazi.edu.tr

****Çalışmamızda italik yazım karakteriyle verilen Karagöz sözcüğü yapıta gönderme yapmaktadır.

birisi yargısına ironik, diğeri ise satirik (yergisel), didaktik (öğretici), paradoksal (ikilemsel), hatta komik (mizahi) diyebilir (Muecke 1978: 478).

Söz konusu çalışmamızda, *Karagöz* oyunlarında ironinin belli başlı ögelerinden biri olan sıralama söz sanatını, Karagöz ve karısı arasında gerçekleşen karşılıklı konuşmalarda, hem ironi hem de mizah kuramları ışığında konuşucuların söylemlerindeki uyumsuzluklar açısından irdelemeye çalışacağız. And'ın da vurguladığı gibi, "dil *Karagöz* ve *Orta oyunu*'nda kişilerin özelliklerini vermeye yararsa da, bu görev çok önemsizdir. Önemli olan dilin kendi başına bir konu olmasıdır. Seyirciyi dürtükleyen, sürükleyen, onu yadırgatan, tedirgin eden anlamsız uyumsuz sözler, uydurma deyişler, uyumsuz sesler kendi başına nesnedir, hatta oyunun her şeyidir" (2005. 59).

Sıralama söz sanatının ironik boyutu

Genel olarak, "mizah ya da ciddi bir alayla düşünülenin ya da düşündürülmek istenenin karşıtını söylemek" (Fontanier 1977: 146–147) olarak tanımlanan ironi, somut olmayan kültürel mirasımızın temel taşlarından biri olan *Karagöz*'ün vazgeçilmez anlatım tekniklerinden biridir. Öyle ki *Karagöz* dendiğinde, akla gelen ilk kavramlardan biri de kuşkusuz "ironi"dir.

Karagöz oyunlarında, söylenenin tam karşıtı anlaşıldığında ve "ruh ve zekâ nüktesi" birinci plana yerleştiğinde, ironiden rahatlıkla söz edilebilir. İroni ya konuşanın ses tonundan ya da söylenen sözlerin doğasından anlaşılır.

Kuramcılara göre, ironik söylemlerin büyük çoğunluğu, seyircinin dikkatini canlı tutmak söz konusu olduğunda, "kapalı ironi" ulamında değerlendirilse de *Karagöz*'de, gerçek anlamın gizlenmesi açısından "açık/sabitlenebilen", "kapalı/sabitlenemeyen" ironi örneklerine sıklıkla rastlanır. Muecke açık ve kapalı ironiyi şöyle tanımlar: "Açık ironi, ironinin kurbanı ya da okuyucusunun, ya da her ikisinin birden, ironistin gerçek niyetini hemen görmelerini sağlamaya yönelir. Burada anlamı belirleyen şey, ironistin kullandığı ton ya da üslup özelliğidir. Açık ironide "ton" bazen gerçek anlamla örtüşür ki bu durumda "sarkazm" denilen edebi türle karşılaşırız. Açık anlamla gerçek anlamın tam olarak örtüştüğü durumlarda ise ironik olmayan "saf sarkazm" söz konusudur. "Kapalı ironi"yi "açık ironi"den ayıran şey, "kapalı ironi"de niyetin "örtülü" olması, ancak, bir yandan da "keşfedilmeyi" beklemesidir" (*aktaran* Cebeci 2008: 302).

İroninin en belirgin göstergelerinden ton, noktalama işaretleri, yineleme, abartma, arksayış, karşıtlama, sıralama ve yeğinseme (Schoentjes 2001), *Karagöz* oyunlarında da yoğun bir biçimde kullanılır. Demirkan'ın da belirttiği gibi "[ironik bir söylemi gerçekleştiren] kişinin sessizliğinden konuşmasına, hareketlerine, jest ve mimiklerine kadar her şeyinde ironi izlerini görmek mümkündür"(1998:237).

Bu ögeler arasından, çalışmamızın konusunu oluşturan sıralama söz sanatını kısaca tanımlamak gerekirse; bir bütünü oluşturan ögelerin veya bir ögenin değişik özelliklerinin art arda sıralanmasından oluşan söz sanatıdır. Bu söz sanatı ironik söylemlerin ayrıcalıklı ve etkili bir göstergesidir (Beth&Marpeau 2005, Hamon 1996, Peyroutet 1994).

Hamon'a göre sıralama söz sanatı betimlemenin ana ve temel biçimi olarak metindeki sözcükleri sıralar ve yanaşık sıralamaya (parataxe) kadar varan dizilerle anlatının genel dizimselliğine göre açık ve okur tarafından fark edilen bir kopuş etkisi yaratır (1996: 90) .

Karagöz oyunlarında sıralama söz sanatı özellikle Karagöz ve karısı arasında gerçekleşen aile içi konuşmalarda yoğunlaşır. Genel olarak kadın söylem-

lerinde etkili olmasına karşın, erkek söylemlerinde de yer alır. Söz konusu çalışmanın sınırları içerisinde, biz yalnızca *Çeşme*, *Hekimlik* ve *Tahmis* adlı oyunlarda (Cevdet Kudret 1969, 1970), Karagöz ve karısı tarafından ironik anlatımı pekiştirmek amacıyla başvurulan sıralama söz sanatının en belirgin üç örneği üzerinde durmayı amaçlıyoruz.

Örnek 1

Karagöz'ün karısı:- Haydi artık buyurun gidelim!

I.Çelebi:- Buyurun gidelim! (Karagöz'ün Karısı ve I.Çelebi Karagöz'ün evine gelirler.)

Karagöz'ün karısı (İçeriden): - Şöyle rahat oturun!

I.Çelebi:- (İçeriden) Vallahi efendim, o yaban öküzü kocanızdan gözüm yılmış da gelecek diye korkuyorum.

Karagöz: (Tavan arasından) Ulan, malûm oldu galiba!

Karagöz'ün karısı:-Efendim, işret eder misiniz?

I.Çelebi:- Ederim ama efendim, mizacım biraz tuhaftır. Ne gibi içkileriniz var?

Karagöz'ün karısı:-Efendim, *içkilerden rakı, şarap, konyak, amer, viski, apsent, kakao* var.

Karagöz:- Ulan! Küplü bizim eve şube açmış da haberim yok! Beyefendiye bir kakao verin! (Cevdet Kudret 1969: 39)

Çeşme adlı oyun, Karagöz'ün eşinin kendisini aldattığını Hacivat'tan öğrenmesiyle başlar, ancak "tencere dibin kara seninki benden kara" ince alay mantığıyla, oyunun sonunda Hacivat'ın kızının da evlilik dışı bir ilişkisi olduğu ortaya çıkar. Böylece ironi hem durum hem de dilsel açıdan inceden inceye gözler önüne serilir. İtalik olarak verilen sıralamada, hem dilsel (yabancı ve yerli içki adlarının art arda sıralanması) hem de toplumsal düzeyde kapalı ironi gözlemlenir. Gerçekten de, hemen hemen her oyunda geçim sıkıntısından söz eden Karagöz'ün evinde, yabancı kökenli birçok içki, eşi tarafından sevgilisine art arda sıralanır. Oysa bu içkilerin orta sınıf bir ailenin evinde bulunması olanaksızdır. Karagöz'ün örnekteki son konuşmasında da vurguladığı gibi, bu art arda sıralanan içkiler olağan koşullarda ancak bir meyhanede (Küplü) bulunabilir. Örnekte, söylemin ironik boyutunu güçlendiren öge, sıralamada "olana değil", "olması gerekene" yapılan vurgunun yarattığı uyumsuzluktur.

Söz konusu uyumsuzluk, oyunun ironik ve mizahi yönünü ortaya koymakla birlikte, mizahi metinlerde sıklıkla rastlanılan ve öncülüğünü Bergson'un üstlendiği uyuşmazlık kuramının da önemli bir ögesidir. Bu kurama göre okurda/dinleyicide olayların nasıl sona ereceğine ilişkin beklentiler vardır. Olaylar beklenin dışında geliştiği zaman, insanlar bir çeşit şoka uğrarlar. Umulanın karşıtıyla karşılaşıldığında, o sonuç insanların gülmesine neden olur (Özünlü 1999: 21).

Bu örnekte sıralamanın yarattığı ironi çift katmalıdır. Bir yandan, Karagöz'ün ekonomik durumunun ironisine, diğer yandan da "olması gerekene" gönderme yapılır. İki yakasını bir araya getiremeyen ve maddi durumunu düzeltebilmek için olmadık işler deneyen Karagöz'ün evinde bu denli pahalı içkilerin bulunması ve eğitim düzeyi oldukça düşük olan eşinin içki adlarını rahatlıkla ardı ardına sıralaması, ironik söylemin can alıcı noktasıdır. Okurda/seyircide Karagöz'ün ekonomik durumunun uyandırdığı çağrışım ve sıralama arasındaki karşıtlık ironik boyutun kesinlenmesi, okurun/seyircinin şaşırtılması ve gülme eyleminin gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.

Örnek 2

Karagöz: Ondan sonra senin istediklerini alacağım. *Canfes patiskası alacağım, -efendime söyleyim- başına*

yemeni alacağım, ayağına iskarpin alacağım,-efendim- istediğini, istediğini, parmağına yüzük, gerdanına pantatif, hepsini alacağım.

Karagöz'ün karısı: Aaa! Hepsini ormandan mı toplayacaksın?

Karagöz: Orda funda toplayıp satacağım. Para ediyor şimdi. Sen yalnız bana dua et.

Karagöz'ün karısı: Hadi, peki öyleyse! Hadi git, Allah işini rast getirsin. (Cevdet Kudret 1969: 248)

Yukarıdaki örnek *Hekimlik* adlı oyundan alınmıştır. Söz konusu oyunun fasıl bölümünde, Karagöz ile eşi "akşama yiyecek bir şey" olmadığı için kavga ederler, Karagöz eşini döver, ancak kavgaları kısa sürer, çünkü Karagöz eşinin gönlünü almak için, ormandan toplayıp satacağı fundaların parasıyla alacağı giysi ve takıları sıralamaya başlar. Örnek 1'e koşut olarak yine burada da çift yönlü kapalı bir ironi yer alır; yoksul Karagöz'ün, eline geçen ilk parayla karısına "canfes patiskası, yemeni, iskarpin, yüzük ve pantatif" alması okurun/seyircinin dikkatini uyumsuzluk üzerinde yoğunlaştırır. Dilsel düzeyde yer alan ve ironinin ikinci basamağını oluşturan sıralama söz sanatı ise bu örnekte "efendime söyleyim" deyimiyle pekiştirilir.

Hem Karagöz hem de eşi, gerçekte, sıralananlardan hiç birinin alınamayacağının farkındadır. Karagöz'ün karısı "Aaa! Hepsini ormandan mı toplayacaksın?" sözcesiyle üstü kapalı bir biçimde bu durumu dile getirir. Karısı, Karagöz'ün ekmek parası bulmaktan bile aciz olduğunun, Karagöz ise söylediklerinin yalnızca düş düzeyinde kalacağının ve kendisini affettirmek için açıkça yalan söylediğinin bilincindedir. İronik söylemiyle, karısının görünürdeki saflığı arasında gizli bir bağ vardır. Gerçeğin farkında olan karısı, bu ironik duruma uyum sağlamakta güçlük çekmez. Çünkü sıralanan her şey düşlediği ideal yaşamın bir parçasıdır. Buradaki düz anlam, zenginliğe ve cömertliğe, yan anlam da tam karşıtına götürür okuru/seyirciyi. Ekmek parası derdinde olan bir ailenin satın almasının olanaksız olduğu "pantatif", "iskarpin " ve "canfes patiskası" gibi pahalı süs eşyalarının söylem düzeyinde büyük bir rahatlıkla kullanılması, gerçek ve ideal arasındaki karşıtlığı vurgular. Bu noktada olumlu ve olumsuz karşıtlığı su yüzüne çıkar. Karagöz'ün karısı örnek 2'nin sonunda yer alan sözcesiyle olumluluk üzerinde dururken, gerçekte amacı olumsuzluğa yöneliktir. Öyle ki, ilk okumada övgü olarak kabul edilebilecek bu abartılı/sahte övgüsel söylem, ironik boyutta bir kınamaya dönüşür. Bu noktada, Karagöz'ün ironik söyleminin yan anlam boyutu, düz anlam boyutunu zayıflatmaz. Tam aksine, ironinin gerçek niteliği, düz anlam boyutundaki ipuçlarından hareketle ulaşılan yan anlamla tamamlanır ve iki anlam düzlemi arasındaki uyumsuzlukla doruk noktasına ulaşır.

Örnek 3

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: -*Hazır gitmişken, bir okka kuru fasulye, üç okka soğan, iki okka bulgur al.*

Karagöz: -Peki alayım.

Karagöz'ün karısı: -Herif, *yüz dirhem sucuk, yarım okka pastırma, bir okka peynir* al.

Karagöz: -Peki alayım.

Karagöz'ün karısı: - *Bir binlik zeytinyağı, üç okka nohut, iki okka da börülce, bir okka da sabun, üç yüz dirhem de mercimek al.*

Karagöz: -Peki alayım.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: -*İki okka zeytin,*

beş okka tarhana, bir okka da yufka, on okka da kömür, yarım çeki de odun, unutma.

Karagöz: -Unutmam.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: -Kuzum kocacığım! Çocuğun ayağında hiç ayakkabı yok. *Bir takunya al*, mektebe yalınayak gidiyor.

Karagöz:- Peki alayım.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: -Hazır gitmişken, kocacığım, benim de ayağıma giyecek hiçbir şey yok. Bana da Terlikçi sokağı'ndan *terlik al; entarim de yok, sekiz arşın kadar da basma al*. Büyük oğlana da mintan yapacağım, *dört arşın da ona basma al*.

Karagöz: Peki alayım.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: - *Kuyunun ipi yoktur, kuyuya bir ip al; kova eskimiş, bir de kova al. Sacayağı ile maşayı da unutma*.

Karagöz :- Olur.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz: -Gidiyorum.

Karagöz'ün karısı: - Kuzum kocacığım, *bana düzgünle rastık al, podra ile sürmeyi unutma.*

Karagöz:- Olur.

Karagöz'ün karısı: -Herif, gidiyor musun?

Karagöz:- Şimdiki halde hiçbir yere gittiğim yok, burada oturuyorum. Sen bana baksan a!

Karagöz'ün karısı:- Ne var, kocacığım.

Karagöz:- Bu alacağımız şeylerin hepsi pilâvın içine mi konacak?- Vay köpoğlu! Yarım okka pirinçten kapıyı açtı, tamam alacağımız şey beş yüz kuruşu geçti. (Cevdet Kudret 1969: 250–251)

Yukarıdaki metinde, Karagöz'ün karısının söyleminde, tek bir göstergenin iki göndergesi olduğu unutulmamalıdır. Bu gösterilenlerden ilki düz anlama ikincisi ise yan anlama karşılık gelir (Muecke 1978: 479). Karagöz'ün karısının her ironik söylemi, okuru/seyirciyi imgelemeye ve düşünmeye davet eder. Saflık maskesi altında, ailenin ekonomik durumunu bilmezlikten gelmesi ve sıralamaların ardından sürekli olarak "herif, gidiyor musun?" sözcesini yinelemesi ironi açısından kayda değerdir. Çünkü burada Lausberg'in tanımladığı "retorik ironi"yle, (*akt*. Cebeci 2008: 295), okurun/seyircinin yinelenen tümcenin tam karşıtını anlaması amaçlanır. Sıralamaların yan/derin anlamında, ironik söylemle saldırılır; eleştiri yapılır; amaçlanan şeye- fakirliğe- dikkat çekilir. Hem Karagöz hem de karısı açısından,"kendi kendini ele vermenin ironisi" belirginlik kazanır (*akt*. Cebeci 2008: 305). Ardı ardına sıralanan ve okura/seyirciye sonu gelmeyecekmiş izlenimi veren alışveriş listesini dinleyen Karagöz'ün hiçbir şeye hayır dememesi de söz ironisinden durum ironisine geçiş için gereken ortamı hazırlar. Karısının söylediği her şeyi onaylayarak, kapalı ironi boyutunda kendisini ele verir. Karısı ise ironik söyleminde zaaflarını bir bir sıralar. "Olana inanmış görünerek olması gerekeni" söyler (Bergson 1989: 86). Gördüğü aksaklıklardan ıstırap çektiği, her şeyi aynı anda istemesi ve her şeye aç olmasında gizlidir. Ailenin ekonomik durumunu düzelmiş görmek ister bir anlamda. "Dirhem"den çok "okka" sözcüğünün kullanılması da, ironinin ciddi, kınayıcı ve eleştirel karakterini açığa çıkarır. "Okka" sözcüğü, okur/seyirci açısından, ironinin anlaşılması için, bir sinyal işlevi üstlenir.

"Olması gerekene" vurgu yapan karşılıklı konuşmada, Karagöz'ün "bu alacağımız şeylerin hepsi pilâvın içine mi konacak? Vay köpoğlu! Yarım okka pirinçten kapıyı açtı, tamam alacağımız şey beş yüz kuruşu geçti" alaycı ifadesi karı koca arasındaki büyülü atmosferi bir anda bozarak çifti gerçek dünyalarına geri döndürür ve tıpkı örnek 1 ve 2'deki gibi okuru/seyirciyi şaşırtır.

"Halk bilgisinin (folklorun) bağlamı: imalar ve beklentiler" başlıklı makalesinde Ben-Amos'un da vurguladığı gibi, sözlü anlatmalar, sözel yaratıcılığın erdemleri sayesinde, söz ile yaratılmış herhangi bir türdeki kadar, anlam çokluğunun ve ilişkiler karmaşasının yarattığı kapasiteye sahiptir (2007:237). Söz konusu "anlam çokluğu" ise, *Karagöz* oyunlarının büyük bir bölümünde ironiye kusursuz bir zemin hazırlar.

Sonuç

Karagöz'de sıralama söz sanatındaki ironi, kaynağını iyi, güzel ve gerçek sevgisinden alır. Bir tür idealizm söz konusudur. Gerçek ve idealin, "olanla" "olması gerekenin" karşıtlığından (Bergson 1989: 86) yola çıkılarak, gerçeği bozan şeyin düzeltilmesi amaçlanır. İroni, edimsel olarak bir doğruyu, bir eleştiriyi içerir (Hamon 1996: 91).

"*Karagöz* perdesi, İstanbul'u, bütün tipleriyle, bütün örf ve âdetleriyle aksettiren bir aynadır ve bu aynanın gözünden ne çarpık bir karakter, ne de yampiri bir hadise kurtulur" (Siyavuşgil 2005: 115). Bir başka deyişle, *Karagöz* oyunlarında eleştirel bir gözle kurgulanan karakterler ve olaylar, ironik düzlemde çok şey ifade eder.

Böylece, sıralama söz sanatı, *Karagöz* oyunlarındaki karşılıklı konuşmalarda ön plana çıkar. Karagöz ve karısı arasında gerçekleşen aile içi karşılıklı konuşmalar, ailenin içinde bulunduğu sefalete vurgu yapar. Dar gelirli aile yapısını simgeleyen Karagöz ve karısının hemen hemen her karşılıklı konuşması bu kanayan olguya, mizahi ve ironik olarak parmak basar. Bu durumda ise, ister istemez okur/seyircide söz konusu toplumsal sorunla ilgili bir farkındalık yaratılır ve ironinin eleştirel boyutu somutlaştırılır.

KAYNAKLAR

And, Metin, « Ionesco ve Karagöz » *Karagöz Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 2005.

Ben-Amos, Dan, "Halk bilgisinin (folklorun) bağlamı: imalar ve beklentiler", çev. Metin Ekici, *Milli Folklor*, Yıl 19, Sayı: 76, s.232–243, Ankara, 2007.

Bergson, Henri, *Gülme*, çev. Mustafa Şekip Tunç, İstanbul: M.E.B. yayınları, 1989.

Beth, A.**, Marpeau,** E.**,** *Figures de style*, Paris :Librio, 2005.

Cebeci, Oğuz, *Komik edebi türler*, İstanbul: İthaki, 2008.

Cevdet Kudret, *Karagöz*, Cilt III, Ankara: Bilgi Yayınevi,1970.

_____, *Karagöz*, Cilt II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Demirkan, Murat**, "**L'ironie dialectique dans la symphonie pastorale et la symphonie de l'ironie gidienne, comment peut-on definir l'ironie et l'ironie gidienne?" *Littera*, Cilt VIII, s. 205–237, Ankara, 1998.

Fontanier, Pierre, *Les figures du discours*, Paris: Champs Flammarion, 1977.

Hamon, Philippe, *L'ironie littéraire*, Paris: Hachette, 1996.

Mortier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique,* Paris: PUF, 1981.

Muecke, D.C, « L'analyse de l'ironie », *Poétique*, no. 36, 1978.

Özünlü, Ünsal, *Gülmecenin dilleri*, Ankara: Doruk Yayınevi, 1999.

Peyrouyet, Claude**,** *Style et rhétorique*, Paris: Nathan/VUEF, 2002.

Schoentjes, Pierre, *Poétique de l'ironie*, Paris: Editions du Seuil, 2001.

Siyavuşgil, Sabri Esat, « İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul » *Karagöz Kitabı*, İstanbul: Kitabevi, 2005.